

Het Hemony klokkenspel op de Beurs in Rotterdam

1660 - 1828 - 1940

Naar een voordracht op het congres van de World Carillon Federation, Leuven, België, 14 augustus 1998

Dr. Laura J. Meilink-Hoedemaker

Het thema van het congres, 'de beiaardkunst in de 19e eeuw' bood mij een goede gelegenheid iets te vertellen over het klokkenspel op de Beurs in Rotterdam. In het algemeen beschouwen wij de 19e eeuw als een eeuw van verval. In die 19e eeuw onderging het carillon van de Beurs in Rotterdam, een werkstuk van François Hemony uit Amsterdam, twee grote ingrepen. De eerste was gunstig: in 1828 werd het carillon van zijn oorspronkelijke locatie, het oude Stadhuis, overgebracht naar de Nieuwe Beurs. De tweede ingreep is minder positief: in de jaren zeventig van de 19e eeuw werd het klavier verwijderd. Uiteindelijk ging het klokkenspel te gronde tijdens de brand van Rotterdam op 14 mei 1940.

Hemony – offerte 1648

Maar laat ik U de geschiedenis vertellen vanaf het begin in 1660 tot het droevige einde in 1940. Vóór de productie in 1660 kunnen we zelfs een pre-conceptie fase onderscheiden, toen François Hemony, destijds nog samen met zijn broer Pierre gevestigd in Zutphen, in 1648 een offerte uitbracht aan het stadsbestuur van Rotterdam voor twee klokkenspellen tegelijk. Het ging om een groot carillon voor de toren van de Grote Kerk, beter bekend als de Laurenstoren, en een kleiner exemplaar voor de toren van het stadhuis. Dit stadhuis was een uitbreiding van het gasthuis uit 1487. Het kleine carillon moest een ouder klokkenspel van 12 tot 15 klokken, van overigens onbekende makelij, vervangen.

Maar in 1648 waren er ernstige problemen met de stabiliteit van de toren van de Grote Kerk, zodat het voorstel voor een nieuw klokkenspel helemaal niet op de agenda kwam. En de offerte voor de vervanging van het klokkenspelletje op het stadhuis verdween daarbij eveneens naar de achtergrond.

De gebroeders Hemony onderhielden de contacten met Rotterdam wel en leverden in 1654 twee luidklokken voor de Grote Kerk.

Hemony – offerte 1660

In de volgende jaren slaagde het stadsbestuur erin de stabiliteit van de Grote Kerkstoren onder controle te krijgen. Zodoende kon François Hemony in 1660 het stadsbestuur opnieuw benaderen met een offerte, deze keer vanuit zijn nieuwe plaats van vestiging, Amsterdam. Deze offerte van 1660 behelsde opnieuw twee klokkenspellen, één van 36 klokken voor de Grote Kerk en één van 25 klokken voor het stadhuis. Beide klokkenspellen werden in 1660 gerealiseerd. Het was een productief jaar voor François Hemony, want hij werkte in 1660 ook voor Brielle, Delft en Kampen. Aan het klokkenspel voor de Laurenstoren is een afzonderlijke publicatie gewijd.

Het klokkenspel voor het Stadhuis - realisatie

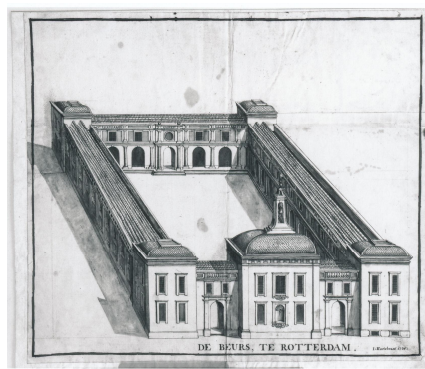
Hemony leverde voor het Stadhuis alleen maar de klokken. Het klavier werd gemaakt en geleverd door de Rotterdamse orgelmaker Apolonius Bosch. Het is niet duidelijk wie de speeltrommel heeft vervaardigd. In het algemeen wordt hij toegeschreven aan Jurriaan Sprakel, de uurwerkmaker die veel met Hemony heeft samengewerkt. Maar in Rotterdam was de inrichting van de beide nieuwe klokkenspellen in handen van de uurwerkmaker Simon Douw. Deze Douw maakte de speeltrommel voor de Grote Kerk, dus moeten we wel aannemen dat hij ook de speeltrommel voor het klokkenspel op het stadhuis heeft gemaakt.

Stadhuis van Rotterdam met het Hemony klokkenspel van 1660.]

Bouwkundige problemen; 19e eeuw

Toen in de jaren twintig van de 19e eeuw de muren van het stadhuis scheuren gingen vertonen werden deze in verband gebracht met het gewicht van de toren. Daarom besloot het stadsbestuur de toren af te breken. Maar er was een probleempje: er zat een klokkenspel in de toren. En sterker nog, het carillon was voor de burgerij van groot belang, zoals dat wordt vastgesteld in het verslag van de raadsvergadering van 12 september 1828: het klokkenspel of voorslag, verkeert in uitstekende conditie en wordt beschouwd als een bijzonder werkstuk. Het moest dus wel behouden blijven. Daarom werd er omgezien naar een alternatieve locatie voor het klokkenspel. De stadsarchitect S. Adams suggereerde twee opties voor: de Westervoort of de koepel van de Nieuwe Beurs. Het stadsbestuur koos voor de Beurs. Maar toen was er weer een probleempje: de koepel van de Nieuwe Beurs was te klein. Adams ontwierp daarom een nieuwe koepel voor de Beurs, die op korte termijn werd gebouwd. Zijn bestek vermeldt onder meer 28 consoles voor 28 klokken. De uitbreiding van 25 naar 28 klokken werd gerealiseerd door Petit en Fritsen.

De Nieuwe Beurs met de kleine koepel

Ik moet benadrukken dat deze beslissing erg gunstig was voor die tijd. Dit is in tegenstelling met de situatie in de jaren zeventig van de 19e eeuw toen elektrificatie van het uurwerk van de Beurs zoveel met zich meebracht, dat men zich genoodzaakt zag het speelklavier van het carillon te verwijderen, vanwege ruimtelijke problemen. Vanaf die tijd [1872] werden de Beurs klokken uitsluitend nog automatisch bespeeld. De bouw van een spoorstation, recht tegenover de Beurs, kan destijds hebben bijgedragen aan die mindere waardering voor het klokkenspel. Helaas ging het Beursgebouw in het begin van de Tweede Wereldoorlog in vlammen op. Het klokkenspel ging daarbij verloren.

De Nieuwe Beurs met de nieuwe koepel en het station er tegenover
Op de achtergrond de Laurenstoren

Klokkenisten

De stadsarchieven leveren een lijst van klokkenisten op. Ik zal ze niet allemaal in detail bespreken. Maar ten tijde van de vervanging van het stadhuis carillon in 1660 was Arien Damen de stadsklokkenist.¹ Omdat hij blind was, veronderstelde men dat hij de beide nieuwe klokkenspellen met hun geavanceerde automatische speelwerken niet kon bedienen. Maar men wilde deze man ook niet zomaar uit zijn ambt ontslaan. Daarom benoemde het stadsbestuur naast hem een tweede klokkenist, speciaal voor het klokkenspel van de Laurenstoren en voor het versteken van de speelwerken in beide torens. Op deze manier was Damen in staat zijn baan te behouden en in zijn levensonderhoud te voorzien tot zijn dood in 1673. Damen bespeelde het klokkenspel wekelijks op donderdag van 12 tot 1 uur.

Het zoeken naar een deskundige klokkenist duurde meer dan een jaar. Pas in 1662 werd Marinus van Dorp benoemd.² De taken werden diplomatiek geformuleerd: Van Dorp moest zijn collega Damen assisteren en eventueel vervangen en hij kreeg de verzekering dat hij Damen te zijner tijd mocht opvolgen. Maar daar kwam het niet van, want Van Dorp overleed eerder dan Damen.

De waardering van het carillon in 1828 kan deels worden toegeschreven aan de klokkenist Jan Robbers. Hij was niet alleen uitvoerend musicus, maar ook een bekend orgelmaker. Er zijn evenwel geen aanwijzingen dat hij persoonlijk betrokken was bij de demontage van het klokkenspel van het stadhuis en de herinrichting op de Beurs in 1828.

De gevorderde leeftijd van de klokkenist Samuel de Lange³ in de jaren zeventig van de 19e eeuw kan verklaren dat er toen weinig verzet was tegen het ontmantelen van het Beurs klokkenspel.

¹ Arien Damen was in functie van 1636 tot zijn overlijden in 1673.

² Marinus van Dorp 16xx-1666 was in functie van 1662 tot zijn overlijden in 1666.

³ Samuel De Lange 1811-1884 was in functie van 1830 tot 1884.

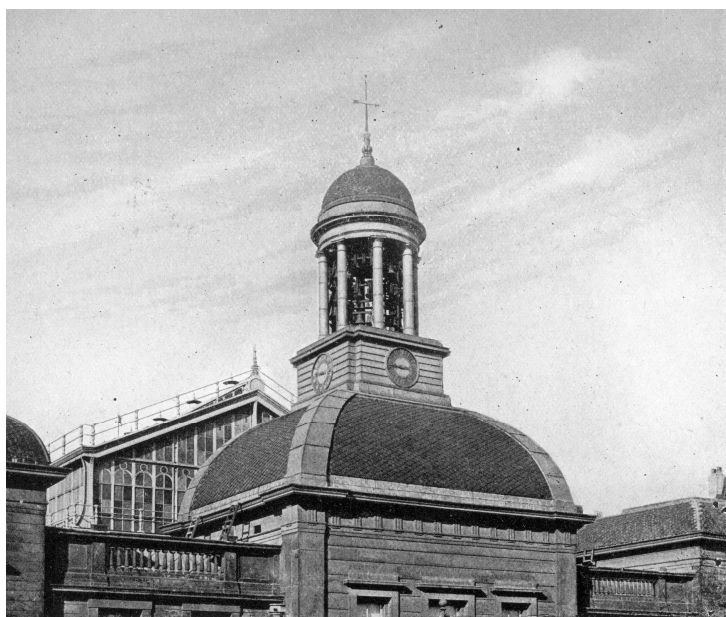
Versteken

In de bibliotheek van de Nederlandse Beiaardschool in Amersfoort bevindt zich een aantal zettingen voor de automaat van de Beurs van de hand van de klokkenisten uit het begin van de twintigste eeuw, Abraham Krul⁴ en Ferdinand Timmermans⁵. Deze verzameling bevat twee verschillende versteeklatten voor het Beurs carillon. Versteeklatten werden gebruikt bij het versteken van de speeltrommel en geven aan welke klokken meedoen met het automatisch spel. Er zijn geen jaartallen van bekend, dus kan ik er niet veel commentaar op geven. De korte lat bevat een es klok, en dateert dus van na 1829. Hij was in 1916 nog in gebruik, getuige het feit dat de kleinste vijf klokken op deze lat niet meedoen. Dit komt overeen met de mededeling van Loosjes in zijn boek in 1916, waar hij schrijft dat een zestal klokken niet wordt gebruikt en 'op den speeltrommel is voor niet meer dan 21 klokken plaats'.

f | c d e s e f f# g g# a bes b | c c# d e s e f f# g g#
en
f | c d e f f# g g# a bes b | c c# d e s e f f# g g# a bes b | c

Motivatie voor onderzoek

Ter afsluiting wil ik vermelden dat in het algemeen verloren gegane carillons weinig aandacht krijgen, voornamelijk omdat zij commercieel niet interessant zijn. Immers ze behoeven geen onderhoud en ze bieden geen mogelijkheid tot broodwinning. Maar voor de onderzoeker vormen deze klokkenspellen juist een uitdaging omdat het spitten in archieven altijd een sport blijft.

Detail van het Beursgebouw met klokkenspel

⁴ Abraham Krul 1861-1924 was in functie van 1916 tot zijn overlijden in 1924.

⁵ Ferdinand Timmermans 1891-1967 was in functie van 1924 tot zijn pensioen in 1956.

Statistische gegevens van het klokkenspel op de Beurs te Rotterdam

1648: eerste offerte door F. Hemony

20 klokken, wegende van 30 tot 800 pond, in totaal 4000 pond.

Speeltrommel voorgesteld door Nicolaas van Roy, geschikt voor 36 hamers.

1660: tweede offerte door F. Hemony

24 klokken, de grootste 1600 lb, in totaal 4300 pond.

opgeleverd 1660-1662

opschriften en versieringen vermeld door F.A. Hoefer in Rotterdamsch Jaarboekje 1892

Alle klokken gesigineerd, gedateerd en gedecoreerd met het wapen van de stad Rotterdam.

Op de grote klokken bijbelse spreuken.

klavier

1662, Apolonius Bosch, orgelmaker in Rotterdam

speeltrommel

1660-1662, Simon van Douw, uurwerkmaker in Rotterdam

88 maten met elk 40 gaatjes

het hele uur 48 maten, het halve uur 24 maten , de kwartieren elk 4 maten

uurwerk

1660-1663 Simon van Douw

elektrisch uurwerk

1870-1872 door Dupont, Haak en Caminada

omvang

f | c d es e f f# g g# a bes b | c c# d es e f f# g g# a bes b | c c# d es e
de onderstreepte tonen zijn klokken van Petit en Fritsen uit 1829

Literatuur

R. de Jong, A. Lehr en R. de Waard. De Zingende Torens van Nederland. Amsterdam 1968-1978.

A. Loosjes. De Torenmuziek in de Nederlanden. Amsterdam 1916.

L.J. Meilink-Hoedemaker. Ferdinand Timmermans, portret van een beiaardier in het kader van zijn tijd. Rotterdam 1991.

L.J. Meilink-Hoedemaker. Uurwerk, luidklokken, slagklokken en klokkenspel in de Laurenstoren te Rotterdam. Hoofdstuk in 'De Laurens in het midden', redactie A.F. van Lieberg e.a. Rotterdam 1996.

Over de auteur

Laura Meilink-Hoedemaker studeerde medicijnen aan de universiteiten van Leiden en Rotterdam en werkte tot 1997 als cardioloog. Van 1997 tot 2002 was zij actief op het gebied van richtlijnen, protocollen en toetsing van het medisch handelen. Zij studeerde carillon bij Mar Bruinzeel in de amateurklas van de Erasmus Universiteit en behaalde het Einddiploma van de Nederlandse Beiaardschool in Amersfoort na studie bij Leen 't Hart en Peter Bakker. Zij doet onderzoek naar het klokkenspel en zijn gebruikers en bedient zich van interviews, literatuur en collecties in openbare en particuliere archieven. Zij publiceert op deze website, in regionale media en houdt (sinds 1986) lezingen op de congressen van de World Carillon Federation.

Tekst editie voor website: 2013 .

Geïllustreerde versie: 2016.